

GÖTEBORGS UNIVERSITET

Etiska perspektiv i läroböcker

En kvalitativ innehållsanalys av läroböcker i samhällskunskap och religionskunskap

Helena Makkonen Schöndell

Magisteruppsats i allmändidaktik PDA361

Examinator:

Rapportnummer:

Sammanfattning

Titel:	Etiska perspektiv i läroböcker – en kvalitativ innehållsanalys av läroböcker i samhällskunskap och religionskunskap/ Ethic perspectives in textbooks – a qualitative content analysis in textbooks in Religious studies and Social studies.
Namn:	Helena Makkonen Schöndell
Typ av arbete:	Examensarbete på avancerad nivå (15 hp)
Examinator:	
Rapportnummer:	
Nyckelord:	Etik, moral, läroböcker, pliktetik, omsorgsetik, rättvisa, omsorg,
Syfte:	Genom att genomföra en kvalitativ innehållsanalys av totalt sex läroböcker i samhällskunskap och religionskunskap i årskurs 4 – 6 för att undersöka och diskutera balansen mellan olika etiska perspektiv besvara följande frågor. I vilken utsträckning finns etiska perspektiv i de analyserade läroböckerna? Hur skiljer sig läroböckernas framställning av de pliktetiska och omsorgsetiska perspektiven åt? Vad behöver lärare för kunskap om läroböcker när de ska välja en lärobok för undervisning i etik?
Teori:	Från pliktetik och omsorgsetik härstammar två etiska röster, rättvisa och omsorg. Tappan menar att människan använder sig av olika etiska röster som verktyg för att fatta beslut i olika etiska situationer. Därför bör människan också få möjlighet att tillgodogöra sig olika etiska perspektiv.
Metod:	Sex läroböcker, varav tre i samhällskunskap och tre i religionskunskap används för en kvalitativ innehållsanalys med kvantitativa inslag.
Resultat:	<p>I samhällskunskapsläroböckerna råder en obalans mellan de etiska rösterna. Rösten rättvisa dominerar över rösten omsorg. Det kan bero på hur LGR 11 är utformad eftersom läroböckerna anger att de utformats efter den.</p> <p>I religionskunskapsläroböcker finns en obalans mellan olika områden. Rösten omsorg dominerar inom kristendom, medan rösten rättvisa dominerar inom judendom och islam. Det kan bero på att det finns en skillnad i hur olika religioner framställs.</p> <p>Det vilar ett stort ansvar på lärarna att fundera över och diskutera den obalans som verkar råda i de analyserade läroböckerna. Det behövs för att kunna kompensera för de röster som hamnar i bakgrunden, så att de olika etiska situationerna belyses från så många perspektiv som möjligt. Det är också viktigt eftersom bilden av det som framställs annars kan riskera att bli ensidig.</p>

Innehållsförteckning

1 Inledning	1
2 Syfte och frågeställning	2
3 Definitioner	3
3.1 Definition av etik och moral	3
3.2 Definition av lärobok	3
4 Tidigare forskning	4
4.1 Etik i läroplan och kursplan	4
4.2 Etikundervisning i religionskunskap och samhällskunskap	5
4.3 Läroböcker i samhällskunskap och religionskunskap	5
5 Teoretiskt ramverk	7
5.1 En förklaring till hur människan hanterar etiska situationer	7
5.1.1 Pliktetik och rösten rättvisa	7
5.1.2 Omsorgsetik och rösten omsorg	8
6 Metod	11
6.1 Kvalitativ innehållsanalys	11
6.2 Urval	11
6.2.1 Upptäck Samhälle	12
6.2.2 Koll på Samhället	12
6.2.3 Puls Samhällskunskap	12
6.2.4 Upptäck Religion	12
6.2.5 Utkik Religion	13
6.2.6 Puls Religion	13
6.3 Genomförande	13
6.4 Kodningsschema	14
6.4.1 Frågor till lärobokstexterna	14
6.4.2 Hur rösten rättvisa gör sig gällande i lärobokstext	14
6.4.3 Hur rösten omsorg gör sig gällande i lärobokstext	14
6.4 Kvalitetskriterier	15
7 Resultat	17
7.1 Läroböcker i samhällskunskap	17
7.1.1 Rösten rättvisa	17
7.1.2 Rösten omsorg	19
7.1.3 Övriga etiska situationer som förekommer	20

7.2 Läroböcker i religion	21
7.2.1 Rösten Rättvisa	21
7.2.2 Rösten Omsorg	23
7.2.3 Övriga etiska situationer som förekommer	24
7.3 Sammanfattning av resultat	25
8 Diskussion	28
8.1 En obalans mellan rösten rättvisa och rösten omsorg	28
8.2 Olika områden domineras av olika etiska röster	29
8.3 De etiska röster som saknas	29
8.4 Betydelse för lärare och elever	30
8.5 Bidrar läroböcker med flera olika etiska perspektiv på olika etiska situationer?	31
8.6 Om studien	31
Referenser	33

1 Inledning

Vad innebär det att leva i ett samhälle som är socialt hållbart? Dess invånare kan förvänta sig att leva ett gott liv med god hälsa. Detta samhälle är präglad av jämställdhet, jämlikhet, hög tolerans och att människors lika värde spelar stor roll. För att detta ska ske behöver dess invånare ha förtroende för varandra och vara delaktiga i samhällets utveckling. Detta kommer i sin tur att generera ett samhälle som kan anpassa och förändra sig samt tåla olika påfrestningar. Social hållbarhet är kort sagt en viktig del för att ett demokratiskt samhälle ska kunna fungera (Folkhälsomyndigheten, 2018).

Invånarna som lever i ett demokratiskt samhälle, i en gemenskap, kommer att möta olika etiska situationer som de måste ta ställning till genom hela livet. En av alla dessa arenor som detta sker är i skolan. I dagens svenska skola har etik en viktig roll. Frågor om vad som är rätt eller fel, gott eller ont är en del av lärares och elevers vardag på olika sätt genom graden av elevers delaktighet, undervisning, lärares exempel, olika regler, det sociala klimat som råder med mera (Johansson & Thornberg, 2014). Etik ges dessutom sådan vikt att den också omnämns i Sveriges skollag. Det är inte bara kunskap som eleverna ska tillgodogöra sig, utan också värden. Det står: ”Utbildningen inom skolväsendet syftar till att barn och elever ska inhämta och utveckla kunskaper och värden...Utbildningen ska också förmedla och förankra respekt för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande demokratiska värderingar som det svenska samhället vilar på.” (SFS 2010:800, 1 kap., 4 §).

Ovanstående perspektiv ingår också i första stycket, i första kapitlet i grundskolans läroplan, LGR 11, som handlar om skolans värdegrund. Värdegrunden ska genomsyra skolans verksamhet (Skolverket, 2011). Det innebär att bildning och fostran inte kan separeras eller väljas bort, utan båda ska finnas med och användas i ämnesundervisning. Det är inte tillräckligt att ha ett värdegrundsarbete med eleverna någon gång i veckan, utan det bör inkluderas i varje ämne. (Orlenius, 2010). En stor del av etikundervisningen står skriven i kursplanen för religionskunskap, men även till viss del i många andra ämnen (Gardelli, 2016). Demokrati och politik har koppling till etik och moral, och därför finns ett intresse för etik även i ämnet samhällskunskap.

När etikundervisning planeras, tar lärare ställning till vilka olika läromedel som ska användas och ibland faller valet på läroboken. För elever som går i årskurs 4 - 6 finns det en rad olika läroböcker på marknaden. Vilka olika etiska perspektiv belyses i elevernas läroböcker? Detta kan vara viktigt att undersöka då olika etiska perspektiv kan användas som etiska strategier av eleverna, för att kunna bemöta och analysera olika etiska situationer i livet. Det är också relevant kunskap för mellanstadie lärare att ha, när val av läroböcker ska ske.

För att kunna besvara denna fråga, vilka etiska röster eleverna möter i sina läroböcker i ämnena religionskunskap och samhällskunskap i årskurs 4 – 6, kommer tre läroböcker i respektive ämne att analyseras. Det finns många olika etiska teorier, men eftersom en avgränsning är tvungen att göras har två olika etiska teorier valts ut. Dessa är pliktetik och omsorgsetik och de genererar två olika etiska perspektiv, rättvisa och omsorg.

2 Syfte och frågeställning

För att elever ska kunna bidra till ett samhälle som är och förblir socialt hållbart behöver undervisningen inte enbart fokusera på kunskaper, utan också på värden. Värdegrunden ska genomsyra skolans verksamhet (Skolverket, 2011). Varje undervisande lärare har ett uppdrag att arbeta ämnesintegrerat med skolans värdegrund.

Malin Löfstedt konstaterar i en studie från 2010 att flera olika etiska perspektiv saknas i de religionskunskapsböcker hon undersökte. Löfstedt ser detta som problematiskt då eleverna riskerar att missa flera perspektiv på etik. Med bakgrund i detta resultat är det relevant att undersöka vilka etiska perspektiv eleverna får möta i några olika läroböcker, då olika etiska röster kan användas som moraliska strategier av eleverna i livet framöver. Det är även relevant kunskap för lärare få, då det är deras uppgift att granska och välja läromedel.

Syftet med undersökningen är att genomföra en kvalitativ innehållsanalys av totalt sex läroböcker i samhällskunskap och religionskunskap i årskurs 4 – 6 för att undersöka och diskutera balansen mellan olika etiska perspektiv.

De frågeställningar som används i studien är följande:

I vilken utsträckning finns etiska perspektiv i de analyserade läroböckerna?

Hur skiljer sig läroböckernas framställning av de pliktetiska och omsorgsetiska perspektiven åt?

Vad behöver lärare för kunskap om läroböcker när de ska välja en lärobok för undervisning i etik?

3 Definitioner

Nedan redogörs för de begrepp som behövs definieras.

3.1 Definition av etik och moral

Vid sökning på begreppet etik på Nationalencyklopedin, NE (2019) går det att läsa att ordet etik kommer från grekiskan och betyder sed eller vana. Ordet moral kommer från latin och betyder samma sak (Nationalencyklopedin, 2019).

Etik svarar på vad som är rätt eller fel, gott eller ont. Ibland används etik synonymt med begreppet moral, ibland åtskiljs de. När de åtskiljs innebär etik en reflektion över de motiv som kan finnas för de olika handlingar människan utför. Begreppet moral avser de faktiska handlingar som sker eller de handlingar som väljs bort, enligt Orlenius (2010).

I denna uppsats används begreppen etik och moral synonymt. Mestadels används begreppet etik i texten.

3.2 Definition av lärobok

Vid sökning på begreppet lärobok på NE, sker en hänvisning till begreppet läromedel. Där skriver Staffan Selander (2019) att i begreppet läromedel ingår läroböcker, läseböcker, ordböcker med mera och att det numera också innebär olika typer av digitala resurser. Detta innebär att begreppet läromedel innefattar det mesta som används eller kopplas till undervisning. Från början var läromedel starkt kopplat till den tryckta boken. Den tryckta boken började spela en större roll när boktryckarkonsten kom, men sedan införlivades också exempelvis planscher, stenar, uppstoppade djur, film och digitalisering i begreppet läromedel i takt med utvecklingen (Selander, 2019).

Enligt Selander (2019) har läroböckerna under lång tid varit en norm för vad eleverna ska lära sig. Detta innebär också att det som står i läroböckerna är vad samhället menar är den sanna kunskapen och på vilket sätt den skall inhämtas.

I denna studie innebär en lärobok att det är en tryckt bok som eleverna kan hålla i handen och fysiskt bläddra i. Läroboken handlar om det skolämne som den är ämnad för, i detta fall fakta och diskussionsfrågor inom de båda ämnena samhällskunskap eller religionskunskap.

4 Tidigare forskning

Nedan redogörs för forskning som bedömts som relevant för denna studie.

4.1 Etik i läroplan och kursplan

I den rådande läroplanen, LGR 11, handlar det första kapitlet om den värdegrund som skall genomsyra skolans alla delar (Skolverket, 2011). Etik är en viktig pelare i läroplanen och tillskrivs stor vikt (Gardelli, 2016).

Alla kursplaner, utom matematik och musik, har explicita eller implicita referenser till etik. Explicita referenser innebär att etikaspekten benämns direkt, medan implicita referenser innebär att texten är skriven på ett sådant sätt att etikaspekten framgår, även om inte begrepp som etik, moral etcetera används (Gardelli, 2016).

I kursplanen för ämnet samhällskunskap finns etik omnämnt i det centrala innehållet när det handlar om hur användandet av sociala medier och andra medier ska ske utifrån ett etiskt perspektiv. Även området familjen, barns skydds nät och samernas och andra minoriteters rättigheter faller inom detta område. (Skolverket, 2011). Om samhällskunskap har en profil kännetecknas den av demokrati och medborgarskap med fokus på mänskliga rättigheter, menar Olof Franck (2014).

I kursplanen för ämnet religionskunskap finns etik omnämnt redan i syftet. Eleverna ska reflektera över olika livsfrågor samt kunna analysera och ta ställning till olika etiska och moraliska frågor (Skolverket, 2011). I det centrala innehållet framgår det att eleverna ska arbeta med etiska begrepp, etiska frågor inom område som identiteter, roller, jämställdhet, sexuell läggning, utanförskap och kränkningar samt vad ett bra liv är och vad det innebär att göra gott (Skolverket, 2011). Det som ska bedömas enligt kunskapskraven är i vilken grad eleven kan resonera kring vardagliga moraliska frågor samt vad det betyder att göra gott. Eleverna ska också kunna reflektera kring givet ämne och då använda etiska begrepp i olika grad beroende på nivå.

Etikundervisning kan delas in i tre olika ansatser. Den deskriptiva ansatsen innebär att eleverna får möjlighet att lära sig vilka moraliska uppfattningar olika människor har på olika platser i världen. Värdeöverföringsansatsen innebär att skolan har till uppgift att arbeta så att eleverna accepterar och omfattas av de värderingar som finns i värdegrunden i LGR 11. Detta kan ske genom undervisning, men också genom skol- eller klassrumsregler. Den undersökande ansatsen innebär att eleverna ska lära sig att diskutera och resonera kring olika moraliska påståenden och värderingar samt att själv kunna ställa frågor kring dessa (Gardelli, 2016).

Dessa tre ansatser finns inskrivna i grundskolans läroplan, dock i olika delar och även olika mycket, menar Gardelli (2016). Detta medför att olika ansatser påverkar etikundervisningen i olika riktningar och med olika resultat. I första kapitlet förekommer värdeöverföringsansatsen och den undersökande ansatsen i huvudsak, medan det i kursplanerna är den undersökande och deskriptiva ansatsen som dominerar, enligt Gardelli (2016). Denna konflikt finner även Karin Sporre (2017) som menar att när hon analyserar kursplanerna i LGR 11 finns det en konflikt mellan LGR 11:s första värdegrundskapitel och de etiska aspekter som eleverna skall få möjlighet att lära sig enligt kursplanerna. De värden som betonas extra i det första kapitlet i LGR 11 är demokrati, de mänskliga rättigheterna, respekt för sina medmänniskor samt miljötänkandet (Sporre, 2017). Dessa värden har sedan inte samma tyngd i syftestexten, det

centrala innehållet eller i kunskapskraven i religionskunskapens kursplan. Sporre (2017) menar att de tidigare betonade värdena faktiskt försvinner, eftersom de bara nämns kortfattat.

4.2 Etikundervisning i religionskunskap och samhällskunskap

I undervisning i etik finns en rad olika utmaningar, men också möjligheter menar Olof Franck (2017). Bland annat finns det en skillnad i maktposition mellan lärare och elever, vilket gör att läraren behöver arbeta för att få ett gynnsamt klimat för diskussion så att eleverna inte riskerar att bli passiva mottagare av ett så kallat rätt sätt att tänka i etiska situationer. Oavsett ämne, menar Franck och Löfstedt (2015) att en vision för etikundervisningen bör vara att läraren skapar möjligheter för eleverna att bygga upp förhållningssätt som innehåller klokhet, medkänsla, varsamhet och empati. Att som lärare vara en positiv etisk förebild i undervisningen behöver inte nödvändigtvis innebära att alla alltid är överens, utan mer att klassrumsklimatet är gynnsamt för diskussion och har en hög toleransnivå (Orlenius, 2010).

Undervisning i etik kan se ut på olika sätt beroende på vilket åldersintervall den utförs i. Enligt Helena Anderström (2017) verkar etikundervisningen i årskurs 4 – 6 mer ses som ett ämnesövergripande område som inte tillhör något särskilt ämne, trots betoningen i kursplanen för religionskunskap. Lärarna i hennes studie menar att etik passar väl in i samtliga samhällsorienterande ämnen och att det är något som de ständigt arbetar med tillsammans med elever vid hantering av det vardagliga relationsarbetet.

Att etik är ett område som ryms inom fler ämnen än religion, visar Martin Kristianssons studie om samhällskunskapens problem som eget ämne (Kristiansson, 2014). De lärare i årskurs 4 – 6, som han intervjuar, pratar om att värdegrundsfrågor är en del av samhällskunskapsämnet och att de arbetar med dem vid konflikthantering, men även med hjälp av olika metoder. Det lärarna berättar i Kristianssons studie bekräftas av lärarnas utsagor i Anderströms avhandling.

4.3 Läroböcker i samhällskunskap och religionskunskap

Eleverna har rätt att få använda sig av böcker och lärverktyg för att få en utbildning som är tidsenlig, utan kostnad, enligt Skollagen (SFS 2010:800, 10 kap., 10 §). I övrigt är det upp till varje lärare att kritiskt granska det undervisningsmaterial som ska användas.

Hur mycket en lärare väljer att använda sig av läromedel beror på olika faktorer. En faktor som verkar påverka är lärarnas yrkeserfarenhet, enligt Skolverkets rapport om läromedels påverkan på undervisningen (Skolverket, 2006). Ju längre erfarenhet en lärare har, ju mindre tenderar läraren att förlita sig på läromedel. Detta innebär också att en nyexaminerad lärare i högre grad väljer att förlita sig på de läromedel som finns tillgängliga på respektive skola (Skolverket, 2006). Anledningen till att lärare använder sig av och förlitar sig på läroböcker kan också bero på tidsbrist, enligt några lärare i Anderströms undersökning om lärares samtal om etik. I hennes studie genomförs fokusgruppintervjuer om etik i tre lärarlag i årskurs 4 - 6. Läroböcker kan också användas som en utgångspunkt för planering av etikundervisning, men sedan kompletteras den med annat material. Lärarna hyser stor tilltro till läroböckernas innehåll och tycker att de konkretiserar vad etik innebär på ett enkelt sätt (Anderström, 2017).

Läroboken har en negativ klang i dagens samhälle och den är symboltyngd (Nordmark, 2015). Detta stämmer överens med lärarnas uppfattning i Anderströms studie, där det också finns ett missnöje med att vara beroende av en lärobok (Anderström, 2017). Men det behöver inte alltid vara negativt att använda sig av en lärobok. Osbeck (2018) observerade två lektioner i

två olika klasser för att analysera kommunikationen mellan lärare och elever för att eventuellt upptäcka mönster som gör att eleverna når bättre resultat. En av framgångsfaktorerna för mer kommunikation kring skolämnet i klassrummet och därmed till bättre resultat för eleverna, är att använda sig av gemensam högläsning av lärobok. Det gör att läraren inte blir den enda informationskällan för eleverna. Läraren kan anta en annan roll i undervisningen än om läraren själv berättar för eleverna. Med denna läroboksanvändning kan läraren ställa frågor till boken, ifrågasätta det som står och även visa hur eleverna kan använda sig av den som ett hjälpmedel vid kunskapsinhämtning. Även eleverna kan ifrågasätta det som står, utan att behöva känna att de ifrågasätter läraren, vilket gynnar kommunikationen i klassrummet.

Läroböcker inom religion för äldre årskurser har granskats tidigare. Löfstedt (2010) menar att de etikavsnitt som fanns i läroböckerna då fick för lite utrymme. Etik beskrevs i läroböckerna på ett sådant sätt att eleverna skulle få hjälp och vägledning till att göra rätt val, vilket gjorde att etik som behandlar relationsfrågor, vad ett gott liv är, ett bra samhälle med mera försvann. Inte heller sambanden mellan etik och olika religioner förekommer särskilt ofta och när de förekommer är diskussionen kring dem knappa (Löfstedt, 2010). Även Jon Magne Vestøl (2011) har studerat religionsläromedel för äldre elever och stödjer Löfstedts iakttagelser att det finns teorier som saknas eller får mindre utrymme än övriga. De teorier som inte representeras särskilt ofta är just relationsteorier, medan teorier som pliktetik, konsekvensetik och dygdetik är de som representeras, enligt Vestøl (2011). Också feministisk etisk teori är ovanligt, menar Löfstedt (2010).

I en norsk studie undersöks norska läroböcker i religionskunskap och då studerar författarna Andrew Thomas och Alf Rolin om hur olika religioner framställs, som en idé eller som människor som utövar sin religion (Thomas & Rolin, 2018). Det finns en skillnad på vilket sätt religionerna framställs, vilket skapar en obalans i undervisningen om inte lärarna är medvetna och kompenserar för det, menar Thomas och Rolin (2018). Det finns en risk i att framställa olika religioner på olika sätt. Exempelvis kan det innebära att om goda exempel enbart synliggörs från en religion och enbart sociala svårigheter från en annan, riskerar det att ge en felaktig uppfattning om de olika religionerna om inte läraren kompenserar för det.

5 Teoretiskt ramverk

Här presenteras det teoretiska ramverk som används i kommande innehållsanalys. Valet av etiska perspektiv beror på att Mark B Tappan använder sig av dessa i sin förklaring till hur en människa hanterar etiska situationer. Dessutom förekommer de i en rad olika studier, vilket innebär att de kan sägas vara etablerade.

5.1 En förklaring till hur människan hanterar etiska situationer

När människor möter etiska situationer i livet kommer de bemöta och försöka lösa dessa med hjälp av etiska beslut och med efterföljande handlingar. För att kunna lösa etiska situationer använder sig människor av olika etiska röster, menar Tappan (2006).

Rösterna blir olika sätt att beskriva mänskliga relationer, olika sätt att beskriva etiska situationer som uppkommer, olika sätt att förstå dessa samt olika sätt att lösa dem. De olika rösterna är helt enkelt olika visioner för hur det ska fungera idealt människor emellan, menar Tappan (2006). Dessa röster existerar överallt i världen och kan ses som ett medierande redskap, ett medel, som kan användas på olika sätt (Tappan, 2006).

Rösterna bildar också en strategi för människor att ta sig an etiska situationer som de ställs inför i livet. För att kunna tillägna sig dessa röster för att sedan använda dem i specifika situationer, krävs en process. Människorna måste först lära sig att använda rösterna, för att sedan göra dem till sina egna. Det finns alltid en koppling till makt, privilegier och auktoritet i denna process (Tappan, 2006).

5.1.1 Pliktetik och rösten rättvisa

Pliktetik är en deontologisk teori, vilket innebär att handlingar inte ska styras av vilka konsekvenser de får utan istället av handlingarna i sig. Pliktetik innebär att när ett beslut ska fattas finns det vissa plikter, lagar och regler som styr vilket beslut som fattas oavsett vilken konsekvens som blir. Detta innebär att vissa val av handlingar är helt uteslutna oavsett vad konsekvenserna av dem blir, exempelvis är det aldrig rätt att döda en annan människa (Colleste, 2010). Den störste filosofen inom pliktetik är pliktfilosofen Immanuel Kant. Han har påverkat pliktetiken mest och hans kantianska etik från 1700-talet är den mest kända (Franck & Löfstedt, 2015).

För att veta vad som är den rätta handlingen har Kant skapat *det kategoriska imperativet*. Denna princip har Kant formulerat på olika sätt. Han menar att de personliga regler som styr en människas val ska vara regler som förmodligen kan bli regler som samhället också kan tänkas följa. Detta kallas för en människas *maxim*. Men Kant har också formulerat sig genom *människovärdesprincipen*, att människan ska betraktas som en egen fri tänkande person som ska inte ska användas för andras vinning utan för sin egen skull (Franck & Löfstedt, 2015).

Från den deontologiska etiken har sedan Lawrence Kohlberg utvecklat kriterier som ligger till grund för en moralpsykologisk stadieteori (Colnerud, 2006).

Rösten rättvisa har vuxit fram ur Kohlbergs doktorsavhandling, som publicerades 1958. Pojkar i olika åldrar intervjuades kring olika moraliska dilemman. Deras svar analyserades sedan och det gick att urskilja en rad olika typer av moraliska omdömen med olika motiveringar till dessa. Det framträdde en moralisk utveckling som delades in i tre nivåer med två stadier i varje (Bergling, 1982).

Den första nivån är en egocentrisk fas. Barnet härleder rätt eller fel, gott eller ont utifrån vilka konsekvenser det får för hen själv (Bergling, 1982).

Stadie 1 innebär att barnet lyder de auktoriteter som finns i hans närhet och försöker att hålla sig borta från repressalier. Anledningen till lydnad är att slippa obehag (Rachel & Rachel, 2015).

Stadie 2 symboliseras av att barnet inte kopplar ihop straff och belöning med vad som är moraliskt rätt eller fel på samma starka sätt som på tidigare nivå, utan strävar mot att tillfredsställa sina egna behov först och främst. Individerna menar att rättvisa är det som är exakt lika, så kallad millimeterrättvisa (Rachel & Rachel, 2015).

Den andra nivån fokuserar barnet inte bara på konsekvenser för sig själv, utan även för sin omgivning.

Stadie 3 innebär att barnet lägger stor vikt vid att vara lojal och hederlig. Det är viktigt att uppfattas som snäll och att vara hjälpsam. Hen menar att det moraliskt rätta är att leva upp till de förväntningar som den närmaste omgivningen ställer och på så sätt få uppskattning. (Bergling, 1982).

Stadie 4 innebär att barnet anser att det moraliskt rätta är att följa de lagar och regler som samhället bestämt. Att bryta mot lagar skulle med andra ord vara moraliskt fel. Barnet följer de regler som auktoriteten bestämt. Det är mycket betydelsefullt att göra sina medborgerliga plikter och samhällets regler är de viktiga (Rachel & Rachel, 2015).

Den tredje nivån innebär att barnet har förmåga att ställa sig utanför vad andra anser vara moraliskt rätt eller fel. Hen kan själv definiera vad som är det moraliskt rätta att göra med hjälp av de demokratiska rättigheterna, människors lika värde och andra mänskliga rättigheter (Bergling, 1982).

Stadie 5 innebär att individen har uppfattningen att lagar och regler inte är absoluta, utan kan komma att ändras om nyttan för gruppen eller samhället ändras. Det finns en förståelse för att lagar och regler är till för att gynna så många individer som möjligt (Bergling, 1982).

Stadie 6 innebär att individen nu fattar moraliska beslut utifrån vad hen själv anser vara moraliskt rätt. Denna moral bygger på de moraliska principer som anses vara universella, exempelvis mänskliga rättighet (Bergling, 1982).

Det finns kritik riktad mot Kohlbergs stadieteori. Trots att teorin bygger på studier av enbart pojkar menade Kohlberg att stadieteorin kan appliceras på både pojkar och flickor oavsett kontext. Kohlberg låter en flicka, Amy, få svara på samma frågor som en pojke, Jake. Svaren som Jake lämnar värderas av Kohlberg som överlägsna flickans eftersom etik som handlar om principer rankas högre än etik baserat på relationer och omsorg (Rachel & Rachel, 2015). Trots kritiken kan denna stadieteori användas som en moralisk röst, rättvisa, som tar fasta på principer, lagar och regler. Men detta leder också fram till att fler moraliska röster behövs, exempelvis omsorg som istället bygger på relation och omsorg.

5.1.2 Omsorgsetik och rösten omsorg

Omsorgsetiken har utvecklats som en kritik mot Kohlbergs moralpsykologiska teori genom psykologen Carol Gilligan och filosofen Nel Noddings (Rachel & Rachel, 2015). Det fanns ett problem med att den psykologiska grundforskningen som gjorts och som moralforskningen

grundats i, enbart utförts på pojkar eller män menar Gilligan (1982). Att tolka kvinnors moraliska utveckling mot dessa teorier har givit en syn på kvinnans utveckling som problematisk, men detta synsätt kan bero på att det är exkluderingen av kvinnor som givit grundforskningen en missvisande tolkningsram skriver Gilligan (1982) vidare. När moralbegreppet studerades hos kvinnor tydliggjordes ett annat sätt att se på moraliska problem. Olika rättigheter behövde inte krocka med varandra utan olika plikter kan konkurrera med varandra. Det innebär att det som förs fram är beroende av en kontext och är därför mer berättande. Därför innebär rösten omsorg att det finns en förståelse för ansvar och relationer (Gilligan, 1982). Hon menade att Kohlbergs moralpsykologiska stadieteori baseras på förnuft, plikt och regler och saknar hänsynstagande till relationer, känslor och empati.

Tillbaka till Amy och Jake, som fått svara på samma etiska problem om en man ska stjäla medicin, som denne inte har råd med, till sin dödssjuka fru eller inte. Analysen som gjordes var inte tillräckligt vid, enligt Gilligan (1982). Jakes svar handlar om det rätta att bryta eller inte bryta mot lagar och regler. Amys svar handlar istället mer om relationer och kommunikation, att mannen ska diskutera med apotekaren och komma fram till en lösning. Detta visar två olika sätt att se på ett etiskt dilemma. Det Jake gör är att bortse från alla personliga och relationella delar och detaljer, vilket är just de som Amy fokuserar på i sina svar (Rachel & Rachel, 2015). Däremot är inte det ena svarsalternativet mer värt än det andra, enligt Gilligan (1982).

Ur Gilligans arbete vidareutvecklar Nel Noddings omsorgsetiken som en gren av feministisk etik (Franck och Löfstedt, 2015). Noddings (1984) skriver att människan är en varelse som vill både ge och få omsorg. För att kunna ge omsorg krävs det att omsorgen blir accepterad av den som omsorgen avser. Det innebär att det måste finnas en relation mellan dessa två, den som ger omsorg och den som får (Noddings, 1984). Givandet av omsorg sker därför vid en specifik tidpunkt till en specifik person och det krävs ett aktivt och bekräftande mottagande. Däremot är omsorg inte något som bara sker en enda gång mellan två personer, utan det upprepas. Denna omsorg är det som ska vara utgångspunkten för de etiska beslut som människan ska ta, menar Noddings (1984). Colnerud (2006) menar att den viktigaste principen för omsorgsetiken är de handlingar som en människa utför, ska vara av sådan karaktär att den skapar relation till mottagaren, men också att relationen upprätthålls.

Det finns kritik riktad även mot Noddings. Franck och Löfstedt (2015) skriver att andra feminister kritiserat Noddings för att dela in etik i en manlig etik och en kvinnlig, vilket enbart skulle öka klyftan och förstärka att det finns en skillnad mellan män och kvinnor. Eftersom omsorgsetik kräver att en nära relation finns blir etiska frågor som handlar om människor utanför den komplicerade att förklara.

Ur detta framkommer ytterligare en röst. Rösten omsorg möjliggör ytterligare perspektiv på hur olika etiska dilemman kan bemötas. Dessa etiska situationer karaktäriseras bland annat av omsorg om andra människor, att ta hand om varandra, hjälpa någon annan framåt och att förhindra eller lindra andras negativa umbäranden (Johansson & Thornberg, 2014). Omsorg innebär också att bli älskad av någon och att älska tillbaka eller att lyssna på andra och att själv bli lyssnad på (Tappan, 2006).

Det förekommer också en diskussion kring om rättvisa är ett typiskt manligt sätt att se på etiska dilemman, medan omsorg är ett typiskt kvinnligt sätt. Oftast förekommer båda rösterna

i de samtal som varje person har i Gillians forskning. I två tredjedelar av fallen dominerade dock någon av rösterna över den andra, enligt Tappan (2006).

6 Metod

Här beskrivs den metod som använts, vilket urval och vilka avgränsningar som gjorts.

6.1 Kvalitativ innehållsanalys

För att kunna uppnå syftet och därmed besvara forskningsfrågorna användes metoden kvalitativ innehållsanalys. Denna metod används när dokument av olika slag ska analyseras för att finna svar på olika typer av frågor (Bryman, 2011). En innehållsanalys är en textanalys och kan vara både kvantitativ och kvalitativ (Bergström & Boréus, 2018). Den kvantitativa metoden innebär att ord eller typer av meningar räknas, medan kvalitativa metod innebär att textinnehållet analyseras.

Den innehållsanalys som gjorts i denna studie har en deduktiv ansats eftersom ett kodningsschema, som bygger på två olika teorier, pliktetik och omsorgsetik, upprättades på förhand innan analysen påbörjades (Bergström & Boréus, 2018). Textens innehåll analyserades och därmed är innehållsanalysen i huvudsak kvalitativ, men med kvantitativa inslag då antalet inslag räknas och jämförs.

6.2 Urval

Urvalet av ämnen som ligger till grund för läromedelsanalysen baseras på Victor Gardellis (2016) analys av kursplaner. Elva kursplaner i LGR 11 innehåller explicita referenser till etik, vilket innebär att begreppet etik skrivs ut. Utifrån kursplanernas innehåll föll valet på religionskunskap och samhällskunskap. Anledningen till att dessa två ämnen valdes är att samma lärare ofta undervisar i dessa på mellanstadiet. Ofta brukar lärare också undervisa i ämnena geografi och historia och anledningen till att de valdes bort har två olika orsaker. I kursplanen för ämnet historia är referenserna till begreppet etik implicita, etik nämns indirekt. Geografi valdes bort på grund av tidsbrist, då materialet skulle bli för stort för att kunna analyseras inom den tidsram som fanns till förfogande.

Urvalet av läroböcker försvårades av att det inte finns några tillgängliga försäljningssiffror, då tanken var att analysen skulle ske på de läroböcker som når flest elever. Istället kontaktades branschorganisationen Svenska Läromedel och enligt dem är förlagen Gleerup, Natur och kultur, Liber, Studentlitteratur och Sanoma utbildning de fem största läromedelsföretagen. Studentlitteratur valdes bort eftersom de inte ger ut läromedel i dessa ämnen och årskurser. De andra kontaktades och de skickade exemplar eller inloggning till sina webbaserade böcker. Där inloggningar skickades, köptes och analyserades den fysiska boken. De förlag som har två olika serier i samma ämne ombads att skicka deras bäst säljande. De böcker som analyserades redovisas i tabell 1.

Tabell 1. Sammanställning av de läroböcker som analyseras.

Lärobok	Författare	Upplaga	Utgivningsår	Förlag	Sidor
Upptäck Samhälle	Göran Svanelid	1	2014	Liber	108
Koll på Samhället	Johan Eriksson	2	2010	Sanoma utbildning	72
Puls Samhällskunskap	Anna-Lena Stålnacke	1	2012	Natur och kultur	136
Upptäck Religion	Börge Ring och Daniel Sandin	1	2008	Liber	156
Utkik Religion	Senait Bohlin	1	2015	Gleerups	164
Puls Religion	Marianne Abrahamsson	1	2011	Natur och kultur	160

I läroböckerna har analys av bilder och bildtext valts bort eftersom det skulle kräva en bildanalys.

6.2.1 Upptäck Samhälle

Upptäck Samhälle är skriven av Göran Svanelid för förlaget Liber. Boken tillhör första upplagan och är utgiven 2014. Den är, enligt bokens omslag, anpassad efter LGR 11. Boken består av sex olika kapitel. Kapitel 1 handlar om vad ett samhälle är, kapitel 2 om medier, kapitel 3 om individer och grupper, kapitel 4 om ekonomi, kapitel 5 om politik och kapitel 6 om lag och rätt. Antalet sidor är 108.

Varje kapitel börjar med ett uppslag, det vill säga två sidor som går att se samtidigt. Uppslagen handlar om övergripande frågor kring det ämne som behandlas i kapitlet. Det finns en text på ena sidan samt olika bilder på den andra sidan. Texten och bilderna ska förtydliga och skapa en förförståelse kring kommande text. På dessa två sidor förekommer ibland pratbubblor med diskussionsfrågor. Det kan vara etiska dilemman, men också faktabaserade frågor. Det förekommer också små faktarutor som kan väcka diskussioner.

Varje kapitel avslutas med en sida som innehåller ”*samhällsfrågan*” och ”*sammanfatta*”. Här får läsaren en möjlighet att analysera, diskutera eller sammanfatta olika faktadelar från kapitlet.

6.2.2 Koll på Samhället

Koll på samhället är skriven av Johan Eriksson för förlaget Sanoma utbildning. Boken tillhör andra upplagan och är utgiven 2010.

Boken saknar kapitel, men går att dela in i fem områden: Samhällets historia, Vem ska bestämma, Så styrs Sverige, Informationssamhället samt Rätt eller fel. Varje område består av olika uppslag. Varje uppslag avslutas med minst en diskussionsfråga. Antalet sidor är 72.

6.2.3 Puls Samhällskunskap

Puls Samhällskunskap är skriven av Anna Lena Stålnacke för förlaget Natur och Kultur. Boken tillhör första upplagan och är utgiven 2012. Längst upp på baksidan av boken står det ”*Lgr 11*” i en liten ruta (Stålnacke, 2012).

Boken består av åtta kapitel samt en inledningssida som beskriver vad samhällskunskap är. Kapitel 1 handlar om familj och vänner, kapitel 2 om skola, kapitel 3 om du har rätt att vara dig själv, kapitel 4 om lagar och regler, kapitel 5 om arbete och pengar, kapitel 6 om kommunikation och information, kapitel 7 om demokrati och kapitel 8 om hemma i världen. Antalet sidor är 136.

Varje kapitel inleds med ett uppslag som sammanfattar med ett flertal punkter vad eleverna ska komma att lära sig.

6.2.4 Upptäck Religion

Upptäck Religion är skriven av Börge Ring och Daniel Sandin för förlaget Liber. Boken tillhör första upplagan och är utgiven 2008. På baksidan av boken går det att läsa att boken fungerar bra för LGR 11 (Ring och Sandin, 2008).

Boken består av tretton kapitel. Kapitel 1 handlar om vad religion är, kapitel 2 om kristendom, kapitel 3 om judendom, kapitel 4 om islam, kapitel 5 om temat etik, kapitel 6 om hinduism, kapitel 7 om buddhism, kapitel 8 om temat etik, kapitel 9 om temat symboler,

kapitel 10 om temat livet efter döden, kapitel 11 om temat var i världen de olika religionerna finns, kapitel 12 om tron i Sverige förr i tiden och kapitel 13 om samernas religion. Antalet sidor är 156.

Flertalet kapitel startar med en stor bild på en av religionens viktigaste byggnader samt olika informationsrutor om dem. Kapitlet avslutas med en sammanfattning och mer information som kallas ”upptäck mera om” (Ring & Sandin, 2008, s. 2 - 3.) Temakapitlen består endast av ett uppslag.

6.2.5 Utkik Religion

Utkik Religion är skriven av Senait Bohlin för förlaget Gleerups. Boken tillhör första upplagan och är utgiven 2015. På baksidan av boken går det att läsa att boken behandlar det centrala innehållet från Lgr 11 (Bohlin, 2015).

Boken består av tio kapitel. Kapitel 1 handlar om religioner och livsåskådningar, kapitel 2 om judendom, kapitel 3 om kristendom, kapitel 4 om islam, kapitel 5 om hinduism, kapitel 6 om buddhism, kapitel 7 om fornskandinaviska och samiska berättelser, kapitel 8 om kristendom i Sverige då och nu, kapitel 9 om livsviktiga frågor och kapitel 10 om etik. Antalet sidor är 164.

Varje kapitel inleds med ett uppslag som sammanfattar vad eleverna ska lära sig.

6.2.6 Puls Religion

Puls Religion är skriven av Marianne Abrahamsson för förlaget Natur & Kultur. Boken tillhör första upplagan och är utgiven 2011. Längst upp på baksidan av boken står det ”Lgr 11” i en liten ruta (Abrahamsson, 2012).

Boken består av elva kapitel. Kapitel 1 handlar om vad religion är, kapitel 2 om hur religionerna växer fram, kapitel 3 om gamla testamentet, kapitel 4 om judendom, kapitel 5 om nya testamentet, kapitel 6 om kristendomen, kapitel 7 om Koranen, kapitel 8 om islam, kapitel 9 om hinduism, kapitel 10 om buddhism och kapitel 11 om att leva tillsammans. Antalet sidor är 160.

Varje kapitel inleds med ett uppslag som sammanfattar vad eleverna ska lära sig.

6.3 Genomförande

Val av material är en viktig del i en innehållsanalys och denna process har tidigare motiverats under rubriken urval. Böckerna som valdes har kodats manuellt. Anledningen till det var att textens innebörd skulle analyseras och inte hur ofta ett visst ord förekom.

Därefter skapades ett kodningsschema för att veta vad i texten som indikerade de olika etiska rösterna. Det skulle annars finnas en risk för att definitionerna för de olika rösterna smälte in i varandra och därmed skulle analysen riskera bli otydlig (Bryman, 2011). För att förhindra det var det viktigt att redogöra för vad som motsvarar de olika rösterna. För att kunna skapa ett kodningsschema lästes läroböckerna igenom för att en förförståelse ska kunna bildas, vilket är viktigt vid textanalys (Bergström & Boréus, 2018). Kodningsschemat innehöll både frågor och definitioner av rösterna och tillsammans bildade de kodningsenheter. En kodningsenhet utgör det innehåll som ska hittas i lärobokstexterna och som sedan skall dokumenteras. Det kan exempelvis vara text som motiveras i någon etisk riktning, olika händelser, förklaringar till berättelser och hela berättelser (Bergström & Boréus, 2018).

Kodningsschemat prövades först på en del av en lärobok och då upptäcktes problem och kodningsschemat fick revideras. Därefter reviderades kodningsschemat ytterligare en gång.

Efter revidering analyserades läroböckerna och resultatet dokumenterades i en kodblankett, se exempel på kodblankett i tabell 2. En kodblankett har använts för varje lärobok.

Tabell 2. Exempel på en kodblankett som använts vid analys av lärobok.

Lärobok: Puls Samhällskunskap		
Sida	Stycke	Röst
15	Det är viktigt hur vi är mot våra närmaste, alla har vi samma slags känslor innerst inne.	Omsorg
37	Det finns en lag mot rasism i Sverige. Den säger att ingen person får behandlas sämre eller förolämpas på grund av sin hudfärg, nationalitet eller tro.	Rättvisa

6.4 Kodningsschema

Här beskrivs vad kodningsschemat består av, det vill säga tre frågor samt hur rösterna gör sig gällande i lärobokstexterna.

6.4.1 Frågor till lärobokstexterna

De frågor som ställs till texten är följande:

- Vad tar texten upp som handlar om rätt eller fel?
- Vad tar texten upp som handlar om gott eller ont?
- Med vilken röst tar texten upp detta?

6.4.2 Hur rösten rättvisa gör sig gällande i lärobokstext

Denna röst handlar om vad som är rätt eller fel i förhållande till de lagar och regler som samhället har förbundit sig till. Det kan också vara text som handlar om frågor kring de fundamentala rättigheter som värden har, mänskliga rättigheter, allas lika värde etcetera. Det kan också handla om konsekvenser för individen när hen gör rätt eller fel.

Ett exempel på ett sådant textinnehåll är hämtat från läroboken *Upptäck Samhälle*.

”Eftersom reklam påverkar våra värderingar så har samhället lagar för att skydda medborgarna från allt för stor påverkan.” ”Det är inte tillåtet att lura någon att köpa en viss vara genom att ljuga.”

(Svanelid, 2014, s. 31).

Texten tar upp vad som anses fel och att det stiftats en lag. Rösten kategoriseras som rättvisa eftersom det tas upp som brott mot lagen.

6.4.3 Hur rösten omsorg gör sig gällande i lärobokstext

Text som innehåller rösten omsorg handlar om etiska situationer som har sitt ursprung i relationer och som relaterar till omsorg, relationer, känslor som kärlek, sorg, glädje och empati. Det kan handla om omsorg om andra människor, att ta hand om varandra, hjälpa någon annan framåt och att förhindra eller lindra andras negativa umbäranden (Johansson & Thornberg, 2014). Rösten omsorg innebär också att bli älskad av någon och att älska tillbaka eller att lyssna på andra och att själv bli lyssnad på (Tappan, 2006).

Ett exempel på ett sådant textinnehåll är hämtat från läroboken *Upptäck Samhälle*.

”Känner du någon som blir utsatt för mobbning så är det inte viktigt vad du gör, utan det viktiga är att du gör något. Och glöm inte att det aldrig är den mobbades fel att mobbning uppstår! Alla har rätt att må bra.”.
(Svanelid, 2014, s. 45).

Textinnehållet handlar om ett etiskt ställningstagande som baseras på någon form av relation och att hjälpa någon annan som inte mår bra i en situation.

6.4 Kvalitetskriterier

Inom kvantitativ forskning diskuteras studiers reliabilitet, hur tillförlitliga de är samt validitet, om studierna mäter det de utger sig för att göra. Inom kvalitativ forskning används inte dessa begrepp på samma sätt (Bryman, 2011).

Ett kvalitetskrav inom kvalitativ forskning är från vilket perspektiv som tolkningen görs och med vilken transparens detta förs fram skriftligen i studien, menar Staffan Larsson (2005). Om det exempelvis framkommer vilken teori som ligger till grund för studien, i vilken kontext samt med vilken förförståelse författaren har genomfört analysen, ökar också kvaliteten (Larsson, 2005). I denna studie redogörs det för vilka teorier som ligger till grund för analysen och på vilket sätt dessa definitioner, röster, har tagits fram. För att skapa ett fungerande kodningsschema krävs en förförståelse för materialet och dess innehåll (Boréus och Bergström, 2018). Därför gjordes ett test för att se om kodningsschemat fungerade. Det uppkom problem med kodningsschemat. I början av studien fanns en tredje röst. Den härstammade från dygdetiken och döptes till demokrati. Dock blev kodningsschemat för rösterna rättvisa och rösterna demokrati otydliga och därför inte användbara i denna studie. Därför togs rösterna demokrati bort.

För att uppnå en hög validitet bör verkligheten stämma överens med det som tolkats, enligt Larsson (2005). Metoden innehållsanalys har, som alla andra metoder, olika brister. En sådan är att vid analys fokuseras det på vad som står i en text, vilket i sin tur innebär att det som står mellan raderna, andra tolkningar eller det som inte står skrivet i texten riskeras att tappas bort (Boréus och Bergström, 2018). Annan kritik mot metoden är att sammanhanget kan tappas bort, då text delas upp i mindre enheter vid kodningen. Det innebär att det enbart är den kodade textmassan som studeras. Ett sätt att minska detta kan vara att skapa en förförståelse för ämnet och för de texter som ska läsas, vilket hjälper läsaren att fånga det i texten som eventuellt kan gå förlorat. (Boréus och Bergström, 2018). Detta innebär att det är den som har genomfört analysen och valt ut vilka delar som ska användas i resultatet som ska ha detta i beaktning. I denna studie var det viktigt att texterna analyserades noggrant i förhållande till det kodningsschema som upprättats samt att de exempel som redovisas i kapitlet *Resultat* tydligt speglar det som analysen resulterat i.

När kodning sker är det viktigt att den är konsekvent. Detta kan kontrolleras genom dubbelkodning, att samma material kodas om efter en tid. Andra personer kan koda samma text och eftersom de följer samma kodningsschema bör de komma fram till samma svar (Boréus och Bergström, 2018). I denna studie skedde en dubbelkodning, det vill säga läroböckerna kodades om efter en månad och liknande resultat uppnåddes.

För att försöka uppnå en så hög kvalitet som möjligt har metod och studiens tillvägagångssätt beskrivits så noggrant och tydligt som möjligt. Detta för att någon annan ska kunna genomföra samma analys på samma sätt. Att studien innehåller en röd tråd, det vill säga att

det från inledning till diskussion finns en tydlig koppling mellan varje del är en indikator på hög kvalitet, enligt Larsson (2005). Detta sker i denna studie genom att teorivalet genomsyrar syfte och frågeställningar samt att det metodval som använts besvarar de frågeställningar som finns. Detta åskådliggörs sedan i resultat och diskussion, där en tydlig koppling till ovanstående går att utläsa.

Några särskilda etiska frågor att förhålla sig till har inte funnits, då inga personuppgifter förekommer eller någon form av personliga åsikter finns med. Däremot har samtliga förslag kontaktats och då också informerats om att studien skulle ske.

7 Resultat

Här redovisas resultatet av innehållsanalysen av sex olika läroböcker, varav tre i samhällskunskap och tre i religionskunskap i både löpande text och i tabeller. För att styrka analysen kommer vissa citat från böckerna att redovisas. Avslutningsvis görs en sammanfattning av resultatet.

7.1 Läroböcker i samhällskunskap

Nedan redovisas det resultat som framkommer vid analys av läroböckerna i samhällskunskap avseende de två rösterna rättvisa och omsorg.

Resultatet är indelat i rösterna rättvisa och omsorg samt en kategori av etiska situationer som inte går att kategorisera som varken rättvisa eller omsorg.

7.1.1 Rösten rättvisa

Alla tre läroböckerna domineras av rösten rättvisa, dock förekommer det en skillnad. Skillnaden är antalet gånger som rösten rättvisa förekommer, se tabell 3. Det ska tilläggas att boken *Koll på samhället* inte innehåller lika många sidor som de andra två.

Tabell 3. Sammanställning av resultat för hur många gånger rösten rättvisa förekommer i samtliga analyserade samhällskunskapsläroböcker, uppdelade efter lärobok.

Rösten rättvisa	
Lärobok	Antal gånger
Upptäck Samhälle	21
Koll på Samhället	11
Puls Samhälle	19

Rösten rättvisa finns med i samtliga ämnesområden i de analyserade läroböckerna. Se fördelningen av dessa områden i tabell 4.

Tabell 4. Sammanställning av resultat för hur många gånger rösten rättvisa förekommer i samtliga analyserade samhällskunskapsläroböcker, uppdelade i följande område familj, media, politik, lag och rätt, ekonomi samt moral och etik.

Rösten rättvisa	
Område	Antal gånger
Familj	8
Media	8
Politik	13
Lag och rätt	19
Ekonomi	2
Moral och etik	1

Rättviserösten framträder ett flertal gånger inom området lag och rätt. Ett exempel finns i *Upptäck Samhälle* där texten tar upp varför samhället bestraffar människor som begår brott.

”Samhället straffar brottslingar därför att de har begått ett brott som står i lagboken.” (Svanelid, 2014, s. 89).

Ett annat exempel är hämtat från *Puls Samhällskunskap*. För att motivera varför det är förbjudet att slå barn i Sverige hänvisar texten till lagboken. Citaten är exempel på vanligt förekommande sätt att förklara vad som är rätt eller fel inom området lag och rätt.

”I Sverige är det enligt lag förbjudet för föräldrar och andra vuxna att slå barn. Så här står det i den lag som kallas föräldrabalken.”
(Stålnacke, 2012, s. 43).

Rösten rättvisa förekommer också inom område politik ett flertal gånger, då oftast när texten handlar om de principer som reglerar demokrati och vad som sker när det är eller blir diktatur. Både i *Koll på Samhället* och i *Upptäck Samhälle* exemplifieras detta med hur en klass ska bestämma vart de ska åka på klassresa. I processens alla steg hänvisas valet av handlingar till de demokratiska principerna.

Rättviserösten gör sig också hörd när olika etiska situationer inom området media beskrivs. I samtliga läromedel diskuteras, i olika grad, de lagar och regler som gäller för massmedia. Tryckfrihet och yttrandefrihet samt journalisternas pressetiska regler är de grundlagar och regelverk som nämns. Författarna skriver kort om lagarna och reglernas innebörd och vad som händer om de bryts, men även varför de är viktiga. Ett exempel är hämtat från *Koll på Samhället*.

” I Sverige är det tillåtet för vem som helst att uttrycka sina åsikter genom olika medier. Men vi får inte skriva eller säga precis vad som helst. Det är till exempel olagligt att skriva grova lögnen om andra personer och att sprida hatfulla budskap mot t ex. invandrare och homosexuella.”
(Eriksson, 2010, s. 50).

Rösten rättvisa finns också representerad inom området familj. Området innehåller text som handlar om familj, vänskap, skola och mobbning. Detta ämnesinnehåll förekommer inte som eget kapitel i boken *Koll på Samhället* utan finns fördelat över hela boken. I *Puls Samhälle* och i *Upptäck Samhälle* finns området med som egna kapitel.

Ett exempel på en svårighet som kan uppkomma i en familj är kring var och hur barnen ska bo vid en skilsmässa och hur det kan lösas med hjälp av en lag. Rösten rättvisa förekommer i både *Puls Samhälle* och i *Upptäck Samhälle* när denna etiska svårighet tas upp.

”Är föräldrarna inte överens om var barnet ska bo så bestämmer tingsrätten detta...Enligt Barnkonventionen ska tingsrätten alltid besluta om vad som är bäst för barnet.”
(Svanelid, 2014, s. 39).

När rösten rättvisa förekommer i läroböckerna gör den det genom att texten hänvisar till olika plikter samt lagar och regler som ska följas. Ett annat exempel på detta från läroböckerna är svaret på frågan varför barn behöver gå i skolan. Svaret beskrivs av Stålnacke (2012) med hjälp av hänvisning till skolplikt och enligt denna lag har ingen rätt att stoppa elever från att gå i skolan, inte heller föräldrar.

Rösten rättvisas förekomst varierar genom läroböckerna, se tabell 4. Förekomsten är exempelvis mindre i etik och moral än i de övriga områdena. Det är enbart i läroboken *Koll på Samhället* som moral och etik förekommer som enskilt kapitel, bestående av två sidor. Uppslaget handlar om vad moral och etik är. Det finns få etiska situationer som tas upp för diskussion eller klargörande i texten. Även inom ekonomi förekommer rösten rättvisa sparsamt i jämförelse med övriga områden. Det handlar mestadels om hur ekonomi fungerar på olika nivåer i samhället.

7.1.2 Rösten omsorg

Rösten omsorg förekommer i alla tre läroböckerna i samhällskunskap. Resultatet visar en viss skillnad mellan läroböckerna, där *Koll på Samhället* sticker ut, se tabell 5.

Tabell 5. Sammanställning av resultat för hur många gånger rösten omsorg förekommer i samtliga analyserade samhällskunskapsläroböcker, uppdelade efter lärobok.

Rösten omsorg	
Lärobok	Antal gånger
Upptäck Samhälle	9
Koll på Samhället	5
Puls Samhällskunskap	11

Texterna i läroböckerna, som innehåller omsorgsrösten hittas främst i området familj som behandlar familj, vänskap, skola och mobbning. Fördelningen av omsorgsrösten på de olika områdena ses i tabell 6.

Tabell 6. Sammanställning av resultat för hur många gånger rösten omsorg förekommer i samtliga analyserade samhällskunskapsläroböcker, uppdelade i område familj, media, politik, lag och rätt, ekonomi samt moral och etik.

Rösten omsorg	
Område	Antal gånger
Familj	11
Media	2
Politik	1
Lag och rätt	7
Ekonomi	1
Moral och etik	3

Omsorgsrösten förekommer i *Puls Samhällskunskap*, bland annat när det handlar om relationer mellan barn. Här har Stålnacke (2012) tagit med brev från barn. De har i breven skrivit om sina problem och hur de känner för att be om råd hur de ska lösa dem eller hur de ska tänka kring vänskap. Ytterligare ett exempel från samma bok är att barn blir ombedda att beskriva hur en bra vän ska vara. När alla barnen givit sin bild framträder en beskrivning av vänskap genom både hur en sådan ska och inte ska vara.

”En riktig vän kan visa medkänsla. En riktig vän ser när någon annan är ledsen, är beredd att prata om det som är svårt och försöker sedan hjälpa den som är ledsen.”
(Stålnacke, 2012, s.50).

I ovanstående citat uppkommer etiska situationer genom den relation vänskap innebär och citaten visar på en omsorg om andra.

Rösten omsorg förekommer också när texten behandlar mobbning. I ett exempel uppmanas läsaren att berätta för någon annan i sin närhet om någon blir utsatt för mobbing. Detta för att stoppa det som pågår, eftersom ingen förtjänar att må dåligt (Svanelid, 2014).

Omsorgsrösten finns inte i de delar som förklarar vad som är rätta eller felaktiga handlingar inom lag och rätt. Istället förekommer den vid händelser efter att dom har avkunnats. Brottslingars ånger för vad de gjort tas upp i alla tre läroböcker i samhällskunskap. Anledningen som ges till att unga ska låta bli att göra något brottsligt handlar om omsorg om

sin omgivning som också far illa. Dessa förklaringar förekommer både i *Koll på Samhället* och i *Puls Samhällskunskap*.

”I fängelset var det inget vidare. Där träffade jag bara dåliga personer som lockade mig till fler brott. Många tar droger så det blir lätt att man börjar med det också. - Jag sa det till Robin: 'Sköt dig nu! Håll dig borta från fängelset!' ”
(Eriksson, 2010, s. 67).

Omsorgsrösten förekommer kort när det redogörs för sociala medier som demokratiskt verktyg. I *Upptäck Samhälle* skriver Svanelid (2014) en text som handlar om omsorg om andra människors upplevelser och mående kring något som läsaren kan tänkas göra eller skriva i sociala medier.

”Men tänk också till innan du gillar något inlägg eller skriver något! Eftersom dina åsikter sprids snabbt till många människor, är det svårt att ångra sig efteråt.”
(Svanelid, 2014, s. 24).

Det är enbart i läroboken *Koll på Samhället* som moral och etik förekommer som enskilt kapitel, bestående av två sidor. Uppslaget handlar om vad moral och etik är. Det finns få etiska situationer som tas upp för diskussion eller klargörande i texten. Inom området ekonomi saknas till stor del rösten omsorg. När den förekommer kopplas den till att en familjs dåliga ekonomi kan få konsekvenser för barnen. Svanelid (2014) skriver om barnens oro för framtiden, bristen på rätt kläder och ett hem som barnen skäms för och att det sin tur kan leda till tappad kontakt med kompisar och en sämre skolgång.

7.1.3 Övriga etiska situationer som förekommer

Det finns också olika etiska situationer i läroböckerna som inte går att kategorisera i antingen rättvisa eller omsorg, då de innehåller båda två eller ett annat etiskt perspektiv. Fördelningen av övriga etiska situationer mellan de olika läroböckerna går att läsa i tabell 7.

Tabell 7. Sammanställning av resultat för hur många gånger övriga etiska situationer förekommer i samtliga analyserade samhällskunskapsläroböcker, uppdelade efter lärobok.

Övriga etiska situationer	
Lärobok	Antal gånger
Upptäck Samhälle	10
Koll på Samhället	5
Puls Samhällskunskap	16

I tabell 8 ses fördelningen över vilka områden dessa röster finns i. Exempel på etiska situationer som kan förekomma är miljöfrågor, vad som är ett gott liv samt text som handlar om orättvisor på grund av kön eller etnicitet.

Tabell 8. Sammanställning av resultat för hur många gånger övriga etiska situationer förekommer i samtliga analyserade samhällskunskapsläroböcker, uppdelade i område familj, media, politik, lag och rätt, ekonomi samt moral och etik.

Övriga etiska situationer	
Område	Antal gånger
Familj	5
Media	8
Politik	11
Lag och rätt	3
Ekonomi	4
Moral och etik	0

7.2 Läroböcker i religion

Nedan redovisas det resultat som framkommer vid analys av läroböckerna i religionskunskap avseende de två rösterna rättvisa och omsorg.

Resultatet är indelat i rösterna rättvisa och omsorg samt en kategori av etiska situationer som inte går att kategorisera som varken rättvisa eller omsorg.

Läroböckernas innehåll är uppdelade i olika områden, se tabell 9. Inom judendomen förekommer kapitel som handlar om gamla testamentet och inom kristendomen förekommer kapitel som handlar om nya testamentet. Läroböckerna *Utkik Religion* och *Puls Religion* har separata kapitel om etik och moral, medan *Upptäck Religion* har etik invävt i samtliga kapitel.

7.2.1 Rösten Rättvisa

Rösten rättvisa förekommer i alla tre läroböckerna i religionskunskap. Vid jämförelse mellan de olika böckerna går det att se att det finns en skillnad mellan dem, se tabell 9.

Tabell 9. Sammanställning av resultat för hur många gånger rösten rättvisa förekommer i samtliga analyserade religionskunskapsläroböcker, uppdelade efter lärobok.

Rösten rättvisa	
Lärobok	Antal gånger
Upptäck Religion	11
Utkik Religion	19
Puls Religion	14

Rösten rättvisa förekommer flera gånger inom judendom och islam och även inom området etik och moral, se tabell 10.

Tabell 10. Sammanställning av resultat för hur många gånger rösten rättvisa förekommer i samtliga analyserade religionskunskapsläroböcker, uppdelade i område inledning, kristendom, judendom, islam, hinduism, buddhism, etik och moral samt ursprungsbefolkning.

Rösten rättvisa	
Område	Antal gånger
Inledning	1
Kristendom	1
Judendom	11
Islam	10
Hinduism	5
Buddhism	5
Etik och moral	9
Ursprungsbefolkning	2

I alla läroböcker finns flera berättelser från de olika världsreligionerna. I läroböckerna *Upptäck Religion* och *Utkik Religion* visar författarna vad berättelserna vill säga med olika etiska frågor eller en kort förklaring. I Bhagvadgita, en viktig text inom hinduismen, innebär berättelsen att det är viktigt att göra saker av plikt, trots att det kan vara mycket svårt, som att strida mot vänner och familj (Bohlin, 2015).

Denna rättviseröst går också att urskilja i den text som tar upp de livsregler som finns i de olika religionerna. Texternas innebörd är att anledningen till att göra på ett visst sätt är de livsregler som finns i de olika religionerna. Exempelvis skriver Bohlin (2015) att genom att följa de åtta livsreglerna, den åttafaldiga vägen, kommer buddhisterna att få den rätta kunskapen och slippa det lidande som livet innebär. På samma sätt nämns de tio budorden i kristendomen och judendomen och de fem grundpelarna i islam. För att uppnå något behöver människor följa de plikter, regler och lagar som de heliga skrifterna i respektive religion föreskriver. Inom hinduismen speglas detta genom handlingens och kärlekens väg.

Rösten rättvisa förekommer i de texter som handlar om olika regler som människor inom de olika religionerna ska följa. I *Upptäck Religion* skriver Ring och Sandin (2008) att de människor som är religiösa inom judendom, islam och hinduism följer de matregler som finns och att dessa matregler härstammar från gamla skrifter.

”De judar som följer sin religion noga äter bara mat som är kosher. Det betyder att maten följer de judiska reglerna för vilken mat man får äta. Reglerna bygger på gamla judiska böcker och på traditioner från flera tusen år sedan.”
(Ring & Sandin, 2008, s. 45).

Rättviserösten finns i samtliga läroböcker i denna studie avseende vad som är rätt och orätt i Koranen. När människor som är muslimer står inför olik val ska de följa sharia och sunna, de livsregler som finns och det som Muhammed valde som det rätta att göra.

Rösten rättvisa gör sig även hörd i avsnitt som beskriver diskriminering. I *Utkik Religion* och i *Upptäck Religion* nämns de kaster som hinduerna är indelade i. I *Utkik Religion* skriver Bohlin (2015) om att det nu, enligt lag i Indien, är förbjudet att använda sig av denna indelning.

”Idag är det förbjudet i lag att behandla människor olika beroende på vilken kast de tillhör.”
(Bohlin, 2015, s. 87).

Med hjälp av rösten rättvisa diskuteras olika etiska situationer i särskilda kapitel i läroböckerna *Utkik Religion* och *Puls Religion*. Bland annat handlar det om att många lagar i världen har influerats av de tio budorden.

”De tio budorden har blivit de viktigaste reglerna för livet för både judar och kristna över hela världen. De har också legat till grund för lagarna i samhället i en stor del av världen.”
(Abrahamsson, 2011, s. 39).

Rättviserösten förekommer få gånger inom områdena kristendom och ursprungsbefolkning, se tabell 9. När det handlar om rösten rättvisa och texterna kring samerna tydliggörs rösten med hjälp av hänvisningar till de rättigheter samerna enligt lag har (Bohlin, 2015). I *Puls Religion* och *Upptäck Religion* berättas det om samerna, men inga etiska situationer tas upp. Det ska också tilläggas att de avsnitt som behandlar ursprungsbefolkningen är avsevärt mindre än övriga religioners kapitel.

7.2.2 Rösten Omsorg

Rösten omsorg förekommer i alla tre läroböcker i religionskunskap, se tabell 10. Vid en jämförelse mellan läroböckerna syns en tydlig skillnad mellan *Puls Religion* och de andra två böckerna, se tabell 11. I *Puls religion* är antalet gånger som rösten omsorg förekommer färre gånger än i *Upptäck Religion* och *Utkik Religion*.

Tabell 11. Sammanställning av resultat för hur många gånger rösten omsorg förekommer i samtliga analyserade religionskunskapsläroböcker, uppdelade efter lärobok.

Rösten omsorg	
Lärobok	Antal gånger
Upptäck Religion	27
Utkik Religion	21
Puls Religion	9

Rösten omsorg förekommer flest gånger inom områdena kristendom samt etik och moral, se tabell 12.

Tabell 12. Sammanställning av resultat för hur många gånger rösten omsorg förekommer i samtliga analyserade religionskunskapsläroböcker, uppdelade i område inledning, kristendom, judendom, islam, hinduism, buddhism, etik och moral samt ursprungsbefolkning.

Rösten omsorg	
Område	Antal gånger
Inledning	1
Kristendom	18
Judendom	8
Islam	4
Hinduism	3
Buddhism	7
Etik och moral	16
Ursprungsbefolkning	0

Rösten omsorg framträder i *Puls Religions* inledningskapitel, då Abrahamsson (2011) resonerar kring varför kunskap om varandras olika religioner har stor betydelse för att kunna leva tillsammans i vårt samhälle. Att ha kunskap gör att vi kan leva nära tillsammans och ha förståelse och respekt för varandra.

Denna röst, omsorg, framträder också i de kopplingar mellan etiska frågor och de berättelser från de olika heliga böckerna som de olika läroboksförfattarna väljer att ta med. En sådan berättelse är den om den barmhärtige samariern som visar hur människor ska behandla varandra. Med samma berättelse menar Ring och Sandin (2008) också att det går att dra paralleller mellan berättelsen och de etiska frågorna kring om eleverna låtit bli att hjälpa någon som faktiskt behövt hjälp och varför det ibland kan bli så.

”Det Jesus ville berätta var att man ska hjälpa människor i sin omgivning, även om man inte känner dem. Man kommer inte till himlen bara för att man är präst, rik eller har en viss status. Utan det viktigaste är att hjälpa sina medmänniskor och det kan alla göra oavsett vem man är eller var man kommer ifrån.”

(Ring & Sandin, 2008, s. 20).

Rösten omsorg framträder också i berättelser från Tora. Det är berättelsen om Josef och hans bröder. Josef förlåter sina bröder för att de sålde honom till handelsmän. Denna berättelse förekommer i alla läroböckerna och i *Upptäck Religion* beskrivs det vad den handlar om.

”...en berättelse som handlar om avundsjuka och förlåtelse.”
(Ring & Sandin, 2008, s. 48).

De etiska situationer som eleverna ska fundera över när det gäller förlåtelse är om det alltid går att förlåta eller om det ibland är en omöjlighet. I *Utkik Religion* går det att läsa följande fråga efter berättelsen.

”Diskutera. Josef förlät sina bröder. Är det alltid bra att förlåta? Finns det saker som är oförlåtliga?”
(Bohlin, 2015, s. 19).

På temat förlåtelse vänder Bohlin (2015) också på perspektivet och vill att eleverna ska fundera över varför man vill bli förlåten när man gjort något dumt. Att säga förlåt kan betyda att man vill visa att man är ledsen, att man vet att man gjort fel och att man vill ställa allt till rätta.

Omsorgsrösten förekommer också i de enskilda etikområden som finns i *Puls Religion* och *Utkik Religion*. I dessa områden finns en rad etiska frågor som handlar om det som är svårt inom olika relationer. I *Utkik Religion* skriver Bohlin (2015) om olika etiska situationer som är kopplade till relationer.

”Skulle jag stannat och hjälpt Felicia när hennes cykelkedja hoppade av på vägen hem? Jag hade faktiskt bråttom till träningen, det kändes viktigare. När Linda tog Nessims mobiltelefon och skrev ett meddelande till Klara ’på skoj’ blev han jätteledsen. Jag sa till vår lärare, för det var faktiskt taskigt. Då blev Linda sur på mig.”
(Bohlin, 2015, s. 146).

Rösten omsorg förekommer färre gånger inom område hinduism och islam än övriga områden och den förekommer inte alls inom de område som behandlar ursprungsbefolkningar.

7.2.3 Övriga etiska situationer som förekommer

Det finns också olika etiska situationer i läroböckerna i religionskunskap som inte går att kategorisera i antingen rättvisa eller omsorg, då de innehåller båda två eller ett annat etiskt perspektiv. Fördelningen av övriga etiska situationer mellan de olika läroböckerna går att läsa i tabell 13.

Tabell 13. Sammanställning av resultat för hur många gånger övriga etiska situationer förekommer i samtliga analyserade religionskunskapsläroböcker, uppdelade efter lärobok.

Övriga etiska situationer	
Lärobok	Antal gånger
Upptäck Religion	11
Utkik Religion	15
Puls Religion	10

I tabell 14 ses fördelningen över vilka områden dessa finns i. Exempel på detta är de etiska situationer som kan uppkomma i text som handlar om vad som är ett gott liv, miljöfrågor,

olika etiska begrepp som exempelvis ansvar eller kring jämställdhet inom religionerna. Ett exempel på en sådan etisk situation är hämtad från *Utkik Religion* och dess etikkapitel.

”Ska stora företag få lov att släppa ut föroreningar i naturen? Företagen ger jobb och pengar nu, men kan vi strunta i dem som kommer efter oss på jorden?”
(Bohlin, 2015, s. 147).

Tabell 14. Sammanställning av resultat för hur många gånger övriga etiska situationer förekommer i samtliga analyserade religionskunskapsläroböcker, uppdelade i område inledning, kristendom, judendom, islam, hinduism, buddhism, etik och moral samt ursprungsbefolkning.

Övriga etiska situationer	
Område	Antal gånger
Inledning	2
Kristendom	4
Judendom	7
Islam	2
Hinduism	2
Buddhism	4
Etik och moral	17
Ursprungsbefolkning	0

7.3 Sammanfattning av resultat

Rösterna rättvisa och omsorg förekommer i alla tre samhällskunskapsläroböckerna. Det finns också en rad etiska frågor som inte faller inom någon av de definierade rösterna i studien. De finns under kategorin övrigt och kan vara en kombination av flera röster, se tabell 15 nedan. Det är enbart i en av läroböckerna, Koll på samhälle, som det finns specifika sidor med etiska och moraliska frågor, där gyllene regeln, normer och livsfrågor finns med. I övriga böcker finns de etiska frågorna fördelade över olika kapitel.

Tabell 15. Sammanställning av resultat för hur många gånger rösterna rättvisa, omsorg och övriga etiska situationer förekommer i samtliga analyserade samhällskunskapsläroböcker, uppdelade efter lärobok.

Sammanfattning av resultat av analys av samhällskunskapsböcker			
Lärobok	Rättvisa (antal gånger)	Omsorg (antal gånger)	Övriga etiska perspektiv (antal gånger)
Upptäck Samhälle	21	9	10
Koll på Samhället	11	5	5
Puls Samhälle	19	11	16

I läroböckerna inom ämnet religion dominerar olika röster i olika läroböcker. Dock framträder rösten omsorg flest gånger. Det finns en rad etiska frågor som inte faller inom någon av rösterna. De finns under kategorin övrigt, se tabell 16 nedan.

Tabell 16. Sammanställning av resultat för hur många gånger rösterna rättvisa, omsorg och övriga etiska situationer förekommer i samtliga analyserade religionskunskapsläroböcker, uppdelade efter lärobok.

Sammanfattning av resultat av analys av religionskunskapsböcker			
Lärobok	Rättvisa (antal gånger)	Omsorg (antal gånger)	Övriga etiska perspektiv (antal gånger)
Upptäck Religion	11	27	11
Utkik Religion	19	21	15
Puls Religion	14	9	10

Det går även att se hur de båda rösterna är fördelade på olika områden inom ämnet samhällskunskap, se tabell 17. Sammanfattningsvis går det att utläsa att rösterna rättvisa dominerar inom lag och rätt samt politik. Rösterna omsorg dominerar inom området familj, men förekommer också flera gånger inom lag och rätt. Övriga etiska situationer som inte går att kategorisera enligt definitionerna i kapitel 5.4.1 samt 5.4.2 i denna studie, finns i området politik, men även inom media.

Tabell 17. Sammanställning av resultat för hur många gånger rösterna rättvisa, omsorg och övriga etiska situationer förekommer i samtliga analyserade samhällskunskapsläroböcker, uppdelade i område familj, media, politik, lag och rätt, ekonomi samt moral och etik.

Sammanfattning av resultat av analys av samhällskunskapsläroböcker uppdelade i områden			
Områden	Rättvisa (antal gånger)	Omsorg (antal gånger)	Övrigt (antal gånger)
Familj	8	11	5
Media	8	2	8
Politik	13	1	11
Lag och rätt	19	7	3
Ekonomi	2	1	4
Moral och etik	1	3	0

Det går även att se hur de båda rösterna är fördelade på olika områden inom ämnet religionskunskap, se tabell 18. Sammanfattningsvis går det att utläsa att rösterna rättvisa dominerar inom områdena judendom, islam samt etik och moral. Rösterna omsorg dominerar inom området kristendom och inom etik och moral. Övriga etiska situationer som inte går att kategorisera enligt definitionerna av rösterna i denna studie finns i området etik och moral och inom judendom

Tabell 18. Sammanställning av resultat för hur många gånger rösterna rättvisa, omsorg och övriga etiska situationer förekommer i samtliga analyserade religionskunskapsläroböcker, uppdelade i område inledning, kristendom, judendom, islam, hinduism, buddhism, etik och moral samt ursprungsbefolkning.

Sammanfattning av resultat av analys av religionskunskapsläroböcker uppdelade i områden			
Områden	Rättvisa (antal gånger)	Omsorg (antal gånger)	Övrigt (antal gånger)
Inledningskapitel	1	1	2
Kristendom	1	18	4
Judendom	11	8	7
Islam	10	4	2
Hinduism	5	3	2
Buddhism	5	7	4
Etik och moral	9	16	17
Ursprungsbefolkning	2	0	0

Det finns en skillnad med upplägget kring etik mellan de olika läromedlen inom varje ämne. I Utkik religion och i Puls religion finns ett eget kapitel om livsfrågor, etik och moral, där många olika röster gör sig hörda. I Upptäck religion finns etik och moral invävt i de avsnitten på ett annat sätt än de övriga böckerna. Där kopplas etiska frågor ihop med olika religiösa berättelser eller levnadsregler ihop, se exemplet om den barmhärtige samarien i kapitel 6.2.2. Sammanställningen går att se i tabell 19.

Tabell 19. Sammanställning av resultat av de läroböcker som analyserats.

Lärobok	Rättvisa	Omsorg	Upplägg av etikkapitel
Upptäck Samhälle	Dominerar		Inget eget etikkapitel
Koll på Samhället	Dominerar		Eget etikkapitel
Puls Samhälle	Dominerar		Inget eget etikkapitel
Upptäck Religion		Dominerar	Inget eget etikkapitel
Utkik Religion	Liten skillnad	Liten skillnad	Eget etikkapitel
Puls Religion	Dominerar		Eget etikkapitel

8 Diskussion

Nedan diskuteras de viktigaste resultaten från denna studie, resultatets betydelse för lärare och elever, vidare forskning samt själva studien.

8.1 En obalans mellan rösten rättvisa och rösten omsorg

Det finns en obalans mellan rösten rättvisa och rösten omsorg i läroböckerna. Anledningarna till att det är på detta sätt är troligtvis flera.

En anledning till denna obalans kan finnas i läroböckernas koppling till LGR 11. I beskrivningarna av *Puls Samhällskunskap* och *Upptäck Samhälle* står det att de är skrivna eller reviderade efter LGR 11 eller så finns det en markering med LGR 11 på baksidan. Frågan blir på vilket sätt och mot vilka delar i LGR 11 som författarna lutat sig mot. Är det första värdegrundskapitlet, kursplanerna, bara det centrala innehållet i kursplanerna eller samtliga delar? Frågorna går inte att besvara med denna studie, men troligen spelar det roll för läroböckernas utformning. Att det påverkar beror på den konflikt som finns mellan den etik som finns skriven i LGR 11:s första kapitel om värdegrunden och det som står i kursplanerna, vilken både Gardelli (2016) och Sporre (2017) vittnar om. Värdegrundens viktiga delar som exempelvis demokrati, de mänskliga rättigheterna och respekt för sina medmänniskor ges inte alls samma tyngd i kursplanerna som i värdegrundskapitlet (Sporre, 2017). En anledning till att omsorgsrösten är underrepresenterad i samhällskunskapsläroböckerna skulle med andra ord kunna bero på styrdokumentens utformning. Tyngden på respekt för sina medmänniskor tappas på olika sätt bort bland lagar, förordningar, ekonomi och demokrati.

Vid en jämförelse av resultatet för de två skolämnena blir det också tydligt att det finns en skillnad mellan dem. Inom samhällskunskapsläroböckerna finns en tydlig dominans av rösten rättvisa, medan det inom religionskunskapsläroböckerna är mer jämnt fördelat men med en liten övervikt för rösten omsorg. En anledning till skillnaden kan finnas i skolämnenas olika etiska profiler, men frågan är om denna förklaring är tillräcklig. Oavsett ämnesinnehåll bör en etisk situation kunna belysas ur olika perspektiv. Den obalans som uppstår mellan rösten rättvisa och rösten omsorg innebär att det också blir en obalans i sättet att förstå etiska situationer och hur de ska lösas.

Citatet nedan visar hur omsorgsrösten skulle kunna spela en stor roll. Det går att läsa i inledningen till läroboken *Koll på Samhället*:

”Samhällskunskap handlar om möten mellan människor, men inte bara om lycklig gemenskap. Därför kommer du få läsa om både samarbete och konflikt, rättvisa och orättvisa, kärlek och hat”

(Eriksson, 2010 s. 8).

Trots denna formulering visar analysen att rösten omsorg inte gör sig hörd i samma grad som rösten rättvisa. Omsorgsrösten hade kunnat användas mer för visa på den medmännisklighet som Franck (2014) menar ingår i ämnets etik och som citatet också utlovar.

Det är inte nödvändigt att de båda rösterna finns representerade exakt lika mycket i läroböckerna, men skillnaden mellan dem kan möjligtvis minskas. Anledningen till detta ställningstagande bygger på det Tappan (2006) skriver om i sin artikel. Eleverna behöver höra olika röster och arbeta med dessa för att få en möjlighet att skapa ett bredare register av valmöjligheter i etiska situationer. Om ett ämne eller område domineras av en röst, blir

valmöjligheterna färre. Även möjligheten att diskutera och argumentera kring en etisk situation begränsas, eftersom olika alternativ till varför ett val kan vara det rätta inte lyfts fram.

8.2 Olika områden domineras av olika etiska röster

Studien visar att det finns en skillnad mellan olika områden som behandlas i läroböckerna.

När de olika läroböckerna i religionskunskap delas upp i olika kategorier, efter världsreligionerna, visar det att rösten rättvisa förekommer fler gånger inom judendom och islam, än i övriga världsreligioner. Omsorgsrösten dominerar inom kristendomen. Då räknas gamla testamentet till judendomen och nya testamentet till kristendomen. Denna studie visar alltså det finns en skillnad i vilken religion de olika rösterna förekommer. Thomas och Rolin (2018) visar i sin textanalys av norska religionskunskapsläroböcker att det finns en skillnad i hur religionerna framställs och de menar att det finns en risk i att göra det. En obalans i framställningen av olika religioner och som inte kompenseras av lärare, kan leda till att en felaktig bild av religionen och dess utövare (Thomas & Rolin, 2018). Kan samma tankar vara aktuella i denna studie? Om inte lärare kompenserar för de etiska röster som saknas eller är underrepresenterade i respektive religion, kan en ensidig och missvisande bild ges. Om religioner presenteras med olika dominerande etiska röster, exempelvis med rättviseröst eller omsorgsröst, riskerar religioner att få en viss etisk framställning. Om det inte finns en balans mellan de röster som förekommer kan detta göra skillnaderna mellan religionerna mer framträdande än de många likheter som finns. Det skulle vara olyckligt eftersom det finns en strävan mot att skapa en förståelse för varandra och våra olika religioner. Det finns få stora studier som studerat på vilket sätt de olika religionerna framställs i svenska läroböcker för elever som går i årskurs 4 - 6 efter att LGR 11 börjat gälla. Om det skulle förekomma skillnader i framställning samt skillnad i vilka etiska röster som får komma till tals i respektive religion, skulle det kunna påverka vilken uppfattning som ges i ännu större utsträckning. Det skulle i så fall motverka en hög tolerans, som är en av de viktiga delarna i den sociala hållbarhet som eftersträvas i en demokrati. Det är därför viktigt att eleverna ska få möjlighet att möta många olika perspektiv på de etiska situationer som uppkommer, oavsett ämne. En bredare bild av en företeelse, ger eleverna en större möjlighet att ta ställning, diskutera och argumentera. Det kan också bli lättare att förstå att det inte alltid finns en sanning, utan flera.

8.3 De etiska röster som saknas

Studien visar att det finns vissa etiska situationer och perspektiv som inte får en särskilt stor del i läroböckerna, exempelvis nämns hållbarhet sparsamt. Även här kan det bero på den konflikt som finns mellan den etik som finns skriven i LGR 11:s första kapitel om värdegrunden och det som står i kursplanerna (Gardelli, 2016) (Sporre, 2017). Exempelvis står det i kursplanen för ämnet religionskunskap att eleverna bland annat ska arbeta med etiska begrepp, etiska frågor inom område som identiteter, roller, jämställdhet, sexuell läggning, utanförskap och kränkningar samt vad ett bra liv är och vad det innebär att göra gott (Skolverket, 2011). Om läroboken då är anpassad efter just denna del av LGR 11 och inte det sammanlagda dokumentet, medför det att de etiska frågor som behandlar miljö och demokrati försvinner.

Att det bara är vissa röster som gör sig hörda i religionskunskapsläroböcker, menar Löfstedt (2010) att hon ser i sin granskning av religionsläroböcker. Hon får stöd av Vestöl (2011) som

också har studerat religionsläroböcker för äldre elever, men i Norge. Det är till stor del rösten rättvisa som träder fram, medan omsorgrösten försvinner menar båda. Löfstedt (2010) efterfrågar bland annat ett innehåll som behandlar relationsfrågor, vad ett gott liv är och vad ett bra samhälle kan innebära. I denna studie förekommer få etiska situationer som handlar om vad ett gott liv innebär, jämställdhet och hållbarhet. Risken finns att detta signalerar att vissa etiska situationer och etiska röster är mer eller mindre viktiga och kan därmed också få mer eller mindre utrymme på lektionstid. Löfstedt (2010) anser att läroböckerna som var aktuella då hennes studie genomfördes, gav eleverna den sorts etik som syftade till hjälp och vägledning så att de kunde göra rätt val. Det som kan ske är att de andra viktiga delarna inom etikundervisningen, som olika etiska begrepp och etiska teorier, riskerar att förloras. Samma resonemang går att applicera på denna studie. Bristen på en mångfald av etiska röster skulle i slutändan göra det svårare att upprätthålla en god kvalitet på etikundervisningen, som enligt LGR 11 ska innehålla värdeöverföringsansatsen, den deskriptiva ansatsen samt den undersökande ansatsen. När tyngden ligger på värdeöverföringsansatsen i läroböckerna, riskerar de andra två ansatserna att hamna i skuggan. Elevernas möjligheter till undervisning i etisk faktakunskap som kan användas i breda resonemang och diskussioner kan försämrans.

Sambandet mellan etik och religion förekommer inte särskilt ofta, även om skillnaden mellan läroböckerna är stor i denna studie. När kopplingarna förekommer är diskussionen kring dem knappa. Studiens resultat stämmer överens med den granskning som Löfstedt (2010) gjort.

8.4 Betydelse för lärare och elever

Lärarna hyser stor tilltro till läroböckerna, enligt Anderström (2017). Det enda som är reglerat i Skollagen (SFS 2010:800, 10 kap., 10 §) är att eleverna har rätt till gratis tidsenligt material som hjälper dem att få en god och relevant utbildning, vilket innebär att det är lärarnas ansvar att kritiskt granska läroböckerna och att innehållet ger eleverna en bred etisk utbildning.

Lärare litar på läroböckerna, men många anser att det är negativt att enbart använda sig av en specifik lärobok i undervisningen (Anderström, 2017). Eftersom denna studies analys av läroböcker visar att det finns olika röster som gör sig hörda i olika grad, även inom olika områden, innebär det att den negativa känslan kan vara befogad. Att använda sig av läroböcker utan att kritiskt granska dem, med anledningen att det ska vara tidsbesparande, kan ske på bekostnad av bristande innehåll. Ett bättre alternativ kan vara att utgå från en lärobok för att sedan komplettera med det material som läraren tycker saknas för att ge eleverna en möjlighet att få möta flera olika röster och infallsvinklar inom samma område.

Om det är så att nyexaminerade lärare i högre grad väljer att förlita sig på läromedel och läroböcker kan det vara problematiskt att vissa etiska röster gör sig mindre hörda än andra, eftersom eleverna då kommer få färre alternativ att välja mellan när de själva ska diskutera och resonera om vad de tycker och tänker i olika frågor.

Enligt kursplanerna i LGR 11, där den undersökande ansatsen dominerar, ska eleverna kunna resonera kring olika etiska svårigheter (Gardelli, 2016). Läraren bör göra det möjligt för eleverna att skapa sitt eget förhållningssätt till etiska svårigheter och det är önskvärt att detta förhållningssätt präglas av klokhet, medkänsla, varsamhet och empati menar Franck och Löfstedt (2015). Läroboken kan vara ett möjligt hjälpmedel för läraren i detta arbete. Osbeck (2018) menar att genom att låta läroboken bli en informationskälla istället för enbart läraren själv, kan läraren anta en annan roll i undervisningen. Frågor kan ställas till boken och läraren kan ifrågasätta det som står. Även eleverna kan ifrågasätta, utan att behöva känna att de

ifrågasätter läraren, vilket gynnar kommunikationen i klassrummet (Osbeck, 2018). Med hjälp av läroboken kan med andra ord läraren bli den positiva etiska förebild som Orlenius (2010) menar behövs i undervisningen. Läraren kan visa att alla inte alltid är överens, men att miljön måste karaktäriseras av tolerans och gynnsam diskussion (Orlenius, 2010). Detta ger också en möjlighet för läraren att kompensera för och också ifrågasätta och diskutera den obalans som visats sig finnas i denna studie mellan de etiska rösterna i de olika områdena.

Enligt kursplanerna, där den undersökande ansatsen dominerar, ska eleverna kunna resonera kring olika moraliska frågor (Gardelli, 2016). För att kunna resonera behövs flera olika perspektiv och då bör eleverna ges möjlighet att tillgodogöra sig flera olika etiska röster. De läroböcker som analyserats ger inte eleverna den bredd som eftersöks av det samlade dokumentet LGR 11.

8.5 Bidrar läroböcker med flera olika etiska perspektiv på olika etiska situationer?

Enligt denna studie är det tveksamt om dessa läroböcker gör det, men det kanske inte heller var det viktigaste syftet när de skrevs. Däremot är det en av lärarnas uppgifter att vara medvetna om detta. För att rusta eleverna inför möten med olika etiska situationer och dilemman i livet, behöver eleverna få höra flera olika etiska röster. De behöver använda dem och göra rösterna till sina i undervisningen, menar Tappan (2006). Människor använder sig av olika röster, men en röst tenderar att dominera över den andra (Tappan, 2006). Skulle det finnas en obalans mellan rösterna, att en av rösterna få mindre fokus i undervisningen, kan det också betyda att lärare går miste om möjligheterna att ge eleverna en bred etisk utbildning. Det är viktigt att lärare är medvetna om att det kan finnas en obalans och att det kan se olika ut för olika ämnen och ämnesinnehåll och att de kompenserar för det. Det är viktigt eftersom en bred etisk utbildning kan ge eleverna förutsättningar att leva i ett samhälle som är socialt hållbart. Eleverna kommer att behöva värna om, förvalta och föra vidare ett samhälle som är präglad av jämställdhet, jämlikhet, hög tolerans och människors lika värde.

Denna studie för tankarna vidare till vad som faktiskt sker i klassrummet. Om lärare använder en lärobok vid undervisning i etik, kompenserar de då för den eventuella obalans som kan finnas och hur gör de då? Vilka etiska perspektiv undervisar lärarna i och finns det en balans eller en obalans? Detta är frågor som skulle kunna undersökas närmare i andra studier.

8.6 Om studien

I denna studie har ett fåtal läroböcker analyserats och därför går det inte att säga att det finns en obalans mellan etiska röster i dagens läroböcker inom religionskunskap och samhällskunskap för årskurs 4 – 6.

I urvalet av läroböckerna finns det ett problem i denna studie och det är att det inte går att ta reda på vilka läroböcker som är bäst säljande. De förlag som hade två olika läroböcker i samma ämne fick därför själva berätta vilken av läroböckerna som skulle ingå i analysen. Det gör att läromedelsförlagen kunde styra vilken av läroböckerna som skulle ingå, vilket kan vara ett problem för trovärdigheten.

Den analysmodell som använts har en svaghet i att vissa områden som exempelvis hållbarhet och jämlikhet faller bort. Analysmodellen fokuserar på två olika etiska röster och därför går det att se vilka etiska situationer som hamnar utanför. Genom att se på vad det är för etiska situationer som sorterats bort i denna analys, går det därför att säga något om dessa ändå.

En annan svårighet som uppkom var de etiska situationer som innehöll båda rösterna, exempelvis diskussion kring den gyllene regeln. En regel som handlar om omsorg. Därför hamnade flera av dessa etiska situationer som behandlade gyllene regeln bland övriga etiska situationer.

Referenser

- Abrahamsson, M. (2011) *Religion*. Stockholm: Natur & Kultur
- Anderström, H. (2017) *Lärares samtal om etik: Sociala representationer av etikundervisning på mellanstadiet inom ramen för de samhällsorienterande ämnena*. (Licentiatuppsats, Karlstad University Studies 1403-8099) Karlstad: Karlstads universitet. Tillgänglig: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kau:diva-48351>
- Bergling, K. (1982). *Moralutveckling – Bedömning av rätt och orätt från barndom till vuxen ålder*. Stockholm: Liber.
- Bergström, G. & Boréus, K. (2018). *Textens mening och makt: metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*. (4. uppl.) Lund: Studentlitteratur.
- Bohlin, S. (2015) *Utkik – Religion 4-6*. Malmö: Gleerups
- Bryman, A. (2011). *Samhällsvetenskapliga metoder*. Stockholm: Liber.
- Colleste, G. (2010). *Inledning till etiken*. Lund: Studentlitteratur.
- Colnerud, G. (2006). Nel Noddings och omsorgsetiken. *Utbildning och Demokrati*, 15, 31–41. Hämtad från <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:liu:diva-33349>
- Eriksson, J. (2010) *Koll på Samhället*. Stockholm: Sanoma utbildning.
- Etik. (2019). I *Nationalencyklopedin*. Hämtad 2019-06-19 från <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/enkel/etik>
- Folkhälsomyndigheter. (2018) *Vad är social hållbarhet för oss?* Hämtad 2019-03-26 från <https://www.folkhalsomyndigheten.se/motesplats-social-hallbarhet/social-hallbarhet/>
- Franck, O. (2014). Gränsöverskridande värden i icke konfessionell etikundervisning: ämnesidentitet och multidisciplinärt lärande i ämnet religionskunskap. *Nordidactica - Journal of Humanities and Social Science education* (2014:1), 188–211.
- Franck, O. & Löfstedt, M. (2015). *Etikdidaktik: grundbok om etikundervisning i teori och praktik*. (1. uppl.) Lund: Studentlitteratur.
- Franck, O. (Eds.).(2017). *Ethical Literacies and education for Sustainable Development – Young People, Subjectivity and Democratic Participation*. Cham: Springer nature.
- Gardelli, V. (2016). *To describe, transmit, or inquire Ethics and technology in school*. (Doctoral thesis, Luleå University of Technology, 1402-1544) Luleå: Luleå University of Technology. Tillgänglig: <http://libris.kb.se/bib/19661086?vw=short>
- Gilligan, C. (1982). *Med kvinnors röst: Psykologisk teori och kvinnors utveckling*. Stockholm: Norstedt.
- Johansson, E. (Red.). (2014) *Värdepedagogik: Etik och demokrati i förskola och skola*. Stockhol: Liber.
- Kristiansson, M. (2014). Samhällskunskapsämnet och dess ämnesmarkörer på svenskt mellanstadium - ett osynligt eget ämen som bistår andra ämnen. *Nordidactica - Journal of Humanities and Social Science education*, (2014:1), 212-233.

- Larsson, S. (2005). Om kvalitet i kvalitativa studier. *Nordisk Pedagogik*, 25(1), 16–35. Tillgänglig: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:liu:diva-24757>
- Löfstedt, M. (2010). Etiken och religionsämnet. *Religion och livsfrågor* 2, 8-9.
- Moral. (2019). I *Nationalencyklopedin*. Hämtad 2019-06-19 från <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/moral>
- Noddings, N. (1984). *Caring a feminine approach to ethics & moral education*. Berkeley: University of California Press
- Nordmark, J. (2015) Med en framtida demokrat som adressat: föreställningar om framtid i svenska samhällskunskapsböcker 1992-2010. (Doktorsavhandling, Mälardalen University Press Dissertations, 174). Västerås :School of Education, Culture and Communication, Mälardalen University. Tillgänglig: <http://libris.kb.se/bib/17603316>
- Orlenius, K. (2010). *Värdegrunden - finns den?* Stockholm: Liber.
- Osbeck, C. (2018). Questions and speech genres in social studies classrooms Comparisons of communication patterns. C. Osbeck (Eds.), *Didactic classroom studies A potential research direction*. Lund: Nordic Academic Press.
- Osbeck, C, Franck, O, Lilja, A, & Sporre, K. "Possible Competences to Be Aimed at in Ethics Education – Ethical Competences Highlighted in Educational Research Journals." *Journal of Beliefs & Values* 39.2 (2018): 195-208. doi: 10.1080/13617672.2018.1450807
- Ring, B & Sandin, D. *Upptäck Religion* Stockholm: Liber.
- Rachels, J & Rachels, S. (2015). *Rätt och fel, Introduktion till moralfilosofi*. Lund: Studentlitteratur.
- Selander, S. (2019). Läromedel. I *Nationalencyklopedin*. Hämtad 2019-06-17 från <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/läromedel>
- SFS 2010:800. *Skollag*. Svensk författningssamling 2010:800
- Skolverket. (2011). *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011*. Tillgängligt: <https://www.skolverket.se/publikationer?id=3813>
- Skolverket. (2006) *Läromedlens roll i undervisningen*. Stockholm: Skolverket
- Sporre, K. (2017). Global responsibilities and ethics education : to be assessed and if so how? In O. Franck (Ed). *Assessment in ethics education : a case of national tests in religious education* (115–143). Cham: Springer
- Stålnacke, A.L. (2012) *Grundbok Samhällskunskap*. Stockholm: Natur och kultur.
- Svanelid, G. (2014) *Upptäck Samhälle LGR 11*. Stockholm: Liber.
- Tappan, M. (2006). Moral functioning as mediated action. *Journal of Moral Education*, 35(1), 1-18.

Thomas, A. & Rolin, A. (2019) Reading religion in Norwegian textbooks: are individual religions ideas or people?, *British Journal of Religious Education*, 41:1, 41-53, DOI: 10.1080/01416200.2018.1484691

Vestøl, J. (2011). Moral education and the role of cultural tools. *Journal of Moral Education* 40 (1), 37-50.